

Machinestempels als verzamelgebied (2)

Jos MA.G. Stroom.

In de vorige, de eerste aflevering van deze rubriek, heb ik machinestempels omschreven als: de door de PTT (TPG) aangebrachte machinale afstempelingen. Deze stempels worden in de regel in zwarte inkt aangebracht. De bedoeling hiervan is om de postzegels te ontwaarden, dus ze voor een tweede gebruik ongeschikt te maken.

Mijn interesse voor deze stempels is ontstaan tijdens mijn studententijd in Nijmegen. Toen heb ik met een aantal studievrienden, bij een gezellig biertje, de postzegelvriendenclub "De Vrolijke Likkert" opgericht. Wij waren er op die late oprichtingsavond van overtuigd dat "echte" filatelie alleen betrekking had op gebruikte, gestempelde postzegels. Verder dan drie leden (zonder bestuur) hebben we het nooit gebracht...

Kort daarna is mijn echte fascinatie voor de machinestempels ontstaan; ik kreeg in die tijd, o.a. via de Nijmeegse filatelist F.L. (Louis) Oorsprong, nogal veel "kantoorpost", dus complete poststukken. Deze waren van "gewone" zegels voorzien, want de bijzondere zegels hadden eerder al een andere bestemming gekregen.

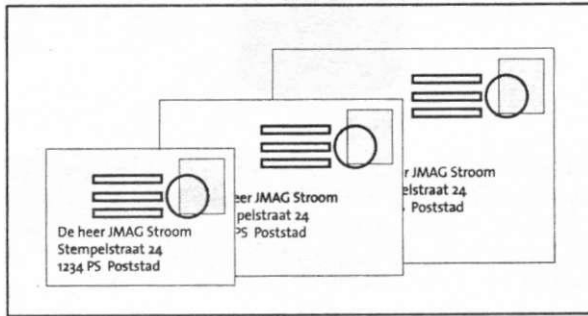
Toen ik die stukken eens goed bekeek, vielen mij een paar dingen op. Allereerst waren dat de "varianten in de stok" (noot 4). Er waren kleine ronde, grote ronde, en rechthoekige datumstempels. En vlaggen waren er in twee formaten: 2x4 en 3x3 cm. (Afbelding 6). Ik kwam er toen al snel achter dat dit te maken had met de verschillende machines die voor de stempeling gebruikt werden.

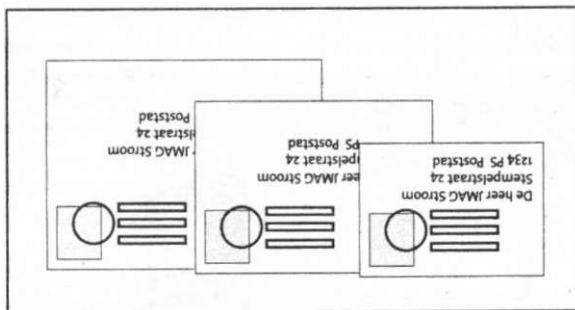
Afb.6: de vier Stempelvarianten die al tientallen jaren, en nog steeds, voorkomen op machinaal gestempelde post: een rechthoekig datumstempel en een klein rond datumstempel, beide met een vlag van 2x4 cm. (Nijmegen en Zaandam) en een klein rond en groot rond datumstempel met een vierkante vlag van 3x3 cm. (Wychen en Wormerveer). (noot 5).

Behalve dit verschil in stempeltypen, waar ik in latere afleveringen dieper op in zal gaan, viel mij nog iets anders op. En dat boeide mij nog veel meer. Dat was namelijk dat de machine kennelijk in staat was om op alle formaten van post de postzegel rechts boven in de hoek af te stempelen. Zowel op kleine enveloppjes, op brieven van standaard formaat en ook op grote enveloppen stond het machinaal aangebrachte stempel steeds rechtsboven. (Afbelding 7a). Hoe kon zo'n machine nu weten waar het stempel geplaatst moest worden, of met andere woorden, waar de postzegel was geplakt?

Het antwoord op deze vraag bleek al even eenvoudig als . . . tja, als het ei van Columbus. Poststukken worden namelijk KOPSTAAND in de stempelmachine geplaatst. Deze handeling noemt men het "koppen" van de post (noot 6). Als alle poststukken in kopstaande stand gestempeld worden, dan wordt het stempel op alle stukken (in de machine) linksonder aangebracht. Maar dat is dus op het poststuk rechtsboven!!(Afbelding 7b).

Afb.7a: Schematische weergave van enkele poststukken met de plaats van het machinestempel.

Afb.7b: Schets van de stand waarin de poststukken in de stempelmachine ingevoerd worden. De stempels zijn nu, evenals de brieven af kopstaand.

Afb.8: Stempelmachine Type Flier uit het midden van de vorige eeuw. De brieven worden kopstaand door de machine gevoerd en voorzien van een stempel, dat eveneens kopstaand in de machine zit. (Foto PTT)

Afb.9: Foto van een stempelkop in de stand waarin die in de machine geplaatst is, dus op z'n kop. (In spiegelschrift: Rotterdam CS. / 30V16 / 1951 en 4cm / langs de bovenkant / vrijlaten / VOOR DE POST). Op deze foto is duidelijk te zien dat vlag en datumstempel twee aparte elementen zijn, die afzonderlijk uitgenomen kunnen worden. (Foto PTT)

Nu we gezien hebben op welke wijze stempels machinaal worden aangebracht, gaan we nog even kijken naar een daarbij incidenteel voorkomende fout.

In de stok, het stempeldeel met plaatsnaam en datum, wordt ook een uur van stempeling afgedrukt. Vroeger werd dit elk uur bijgesteld, tegenwoordig gebeurt dat nog maar zelden en staat het permanent b.v. op 20 of 21 uur. Maar wel moet elke dag de datum aangepast worden. De stok wordt daartoe uit de stempelkop genomen en na verandering weer teruggeplaatst.

Afb. 10: Machinestempel Nijmegen, 10 januari 1978, met stempelvlag Kerkbalans, waarvan de stok rechtop in de machine heeft gezeten waardoor dat stempeldeel kopstaand op de brief geplaatst is.

Wanneer die terugplaatsing *niet kopstaand* gebeurt, dan zal de afstempeling later *juist wel kopstaand* op de brief terechtkomen. Immers de brief is *zelf kopstaand* door de machine gegaan en gestempeld (Afbeelding 10).

En wat met de stok kan gebeuren, dat kan natuurlijk ook met de vlag! In Nieuwegein was een der medewerkers even "van de kaart" toen hij de vlag in de machine plaatste. Het duurde ruim een week voordat de fout hersteld werd.

Afb. 11: Kopstaande vlag "weken van de kaart" in een stempelmachine in Nieuwegein, van 3 tot 14 september 2004.

Tenslotte:

Naar aanleiding van het stempel "HEBT U AL EEN CM²" in de eerste aflevering kan ik melden dat informatie over de centimeteractie te lezen is in het blad "Ons Amsterdam" van april 1986. Het Damplantsoen in Amsterdam werd per vierkante centimeter verkocht aan het Nederlandse volk voor de prijs van 2 kwartjes per perceel. De opbrengst was overigens teleurstellend: voor het Dammonument (er waren ook nog andere instellingen die geld kregen) werd een bedrag van 150.000 gulden uitgetrokken. Een snelle rekensom leert dat dat een equivalent was van 30m². Met dank aan Henk Smit.

Noten:

- 4) In de vorige aflevering heb ik die term uitgelegd: ze wordt gebruikt voor het gedeelte met plaatsnaamaanduiding en datum. Het gedeelte ernaast, met golflijnen of tekst, noemen we de "vlag". Machinestempels worden ook wel "vlagstempels" genoemd.
- 5) In vervolgen tijden zijn er veel meer stempeltypen in gebruik geweest. De hier getoonde exemplaren zijn de laatste typen in de Catalogus Machinestempels, nl. de Typen XV, XVI en XVII.
- 6) In de 2^e helft van de vorige eeuw zijn er ook volledige automatisch werkende schift-opzet-stempelmachines in gebruik genomen. Die kunnen de post zelf "koppen". Daar kom ik in een latere aflevering nog eens op terug.